

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:34
sssjournal.com

pp.2309-2326
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 21/03/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 15/05/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 15.05.2019

ALİ SUAVİ: HEDEFLenen DEĞİŞİM

ALİ SUAVİ: TARGETED CHANGE

Abdulkerim Buğrahan BULUT

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyasi Tarih Master, İstanbul- Türkiye
ORCID: 0000-0002-5276-0664

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1460>

Reference : Bulut, A.B. (2019). "Ali Suavi: Hedeflenen Değişim", International Social Sciences Studies Journal, 5(34):2309-2326.

ÖZ

Ali Suavi (1839-1878) Türk siyasi tarihinin en çok tartışılan kişiliklerinden biridir. Onun hakkında tartışmalar elbette tek bir kişinin yaşamsal tercihleri nedeniyle değildir. Ali Suavi, birçok açıdan Osmanlı aydın tipinin alışık olunmayan aykırı bir karakterini temsil eder. Her şeyden evvel herkesi mutlaka –siyasi, dini veya ekonomik- bir topluluğa ait olması gerektiği düşünülen, yani bireysel hareketlerin hoş görülmediği Osmanlı toplumunda daima kendi bireysel tercihleri doğrultusunda hareket etmiş ve bu nedenle de hemen her toplumsal gruptan dışlanmış. Eskilerin deyimi ile "umumiden", "müşterekten", "topyekundan" hoşlanmayan bir yapısı vardır. Siyasi tavrı bir bakıma çağdaşı olan ve "Asosyal Sosyalist" olarak biline ünlü İngiliz yazar Oscar Wilde'in tavrını andırmaktadır. Hayatı incelendiğinde kendisinin de bu dışlanmadan rahatsız olmadığı bilakis bu tavrının onun kişiliğinin temel yapılarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel eğitim almasına ve ulema sınıfı içerisinde yer almasına rağmen, dönemin "ilerici-modernist" gruplarıyla teması geçmiş; ancak onlarla da uzlaşmamıştır. İslami kesimin gözünde İngiliz ajanı ve Batıcı, modernistlerin ve Avrupalıların gözünde de katı bir şeriatçı (fundamentalist) olarak damgalanmıştır. Sonuçta o, ölçü ve sınırları tamamen kendisinin çizdiği bir ideolojinin peşinde koşan Batı'nın çokça alışık olduğu (Sartre, Foucault, Russel gibi) ancak Osmanlı dünyasının yabancı olduğu kendini ölçü alan, siyasal yalnızlığı tercih eden bir düşün ve eylem adamı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sarıklı İhtilalci, Osmanlı Modernleşmesi, Tanzimat Dönemi, Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülhamid

ABSTRACT

Ali Suavi (1839-1878) is one of the most discussed personalities in Turkish political history. Certainly, discussions about him are of course not due to the life-style preferences of a single person. Ali Suavi represents a discrete character of the Ottoman intellectual type, in many respects. Ali suavi, in many respects, represents an unconventional character of the Ottoman intellectual type. Above all, the Ottoman community, which is thought to belong to a happy –political, religious or economic - has always acted towards its own individual preferences, which is why it has been excluded from almost all social groups. Ali Suavi had a character to who disliked from "general", "consociate", "all together". The political attitude is reminiscent of the attitude of British writer Oscar Wilde, who is a contemporary and famous scholar, "asocial socialist". When his life is examined, it is understood that his attitude is one of the basic structures of his personality, on the contrary that he is not disturbed by this exclusion. Although he received traditional education and was involved in the ulama class, he contacted the "progressive-modernist" groups of the period, but was unable to reconcile them. In the eyes of the Islamic section, he was the British agent and the Westerner, in the eyes of modernists and Europeans he was a solid sharia (fundamentalist). Finally, he become to action man and thinker and preferred political loneliness to who followed an ideology of drawn entirely by ownself, west had become accustomed (Sartre, Foucault, Russel) but he was strange for the Ottoman world.

Keywords: ottoman modernization, the Tanzimat period, young ottomans

1.GİRİŞ

Ali Suavi, Osmanlı Devleti'nde uzun süren Seyfiye-İlmiye-Kalemiye arasındaki iktidar savaşının Kalemiye tarafından kazanıldığına kanıtı olan Tanzimat Fermanı ile aynı yıl dünyaya gözlerini açmıştır.^{1*} Değişimler Tanzimat sonrası büyük boyuttadır. Sultan Abdülmecit, halife olmasına rağmen İngiliz sefirlerinin içkili davetlerine katılabılırken, halefi olacak olan Sultan Abdülaziz, Osmanlı'nın altın çağı olarak nitelendirilen dönemde yasaklanmış olmasına rağmen, vals besteleri yapmaktadır.² Aynı Abdülaziz darülharb topraklarına ziyaretler de gerçekleştirebilmektedir. Muhafazakar cenahın tüm tepkisine rağmen bu ziyaretler ve yenileşmelerin altında yatan büyük neden siyasi ittifak arayışlarıdır.³ Eskişinin üzerine bir yamalanma niteliğinde olan bu reformlar, Batı gibi güçlü olmanın yolunun Batı'ya benzemekten geçtiği düşüncesinin tezahürüdür

Bu dönemler itibarıyla güçlü bürokratların saltanatı başlamış olacaktır. Özellikle *Ali Paşa, Fuad Paşa, Mithat Paşa* vs. gibi isimler padişah cüluslarına karar verebilecek kadar kudretli bir konuma ulaşmışlardır. Bürokrasinin kudretinin zirvesinde olduğu bu dönemde, bazı isimler Osmanlı'nın gidişatından memnun olmayıp gerek siyasi gerekse kültürel değişimi hedefleyen *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'ni oluşturmuşlardır. Yeni Osmanlıların çıkış noktası tartışmalı olsa da Şerif Mardin, Ebüzziya Tevfik'e dayandığı bilgisine göre Belgrad Ormanı'nda yapılan bir pikniğe katılan altı gencin bu oluşuma gittiğini belirtir.⁴ Bu oluşum birçok kişi tarafından farklı adlandırılmıştır. Ebüzziya'ya göre bu cemiyet bir *Cemiyeti İnkılabiyye'dir*. Namık Kemal cemiyeti sıfatlandırırken *İttifak-ı Hamiyet* ibaresini kullanmıştır. Ali Suavi ise *Hürriyet ve Hamiyet* kelimeleriyle cemiyeti vasıflandırmıştır.⁵ Farklı isimlerin cemiyeti farklı isimlendirmesi aslında o isimlerin cemiyetten neler beklediğinin bir göstergesidir.

İttifak-ı Hamiyet'in⁶ amacının ne olduğunu belirten belgelere günümüzde ulaşamamıştır. Önemli olan nokta topyekun bir ideolojiden de uzaktırlar. Bununla birlikte İttifak-ı Hamiyet'in kurucularını, şüphesiz büyük vatansever olduklarını ve bu vatanseverliklerinin onları reform talebine yönelttiğini, Osmanlılar için reformu Osmanlılar tarafından ve İslami çerçevede düşündürmektense kendilerini siyaseten Avrupa'ya izlemeyi amaç edinmiş kişiler olarak tanımlayabiliriz.⁷ Batı'nın bir bütün olarak ele alınmasından çekinen kesimler arasından gelen Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi gibi isimler, siyasi anlamda Avrupalılaşmayı ilerleyen zamanlarda geniş kitlelere kabul ettirecek olan isimlerdir.⁸

Cemiyetin gerçek ismi *Meslek'tir*.⁹ Ancak daha sonraki dönemde gerek Avrupalı benzer yapılanmaların isimlerinde *genç* ibaresini kullanması (Genç İspanya, Genç İtalya, Genç Fransa gibi), gerekse o dönem için Avrupa'nın Osmanlı'yı *hasta, yaşlı adam* olarak tanımlamasından mütevellit zamanla cemiyetin isminin *Genç Osmanlılar*, daha tertipli bir çeviri ile *Yeni Osmanlılar* olarak dönüştüğüne şahit oluruz.¹⁰

2. ALİ SUAVİ: HEDEFLenen DEĞİŞİM

Genç veya Yeni Osmanlıların ortaya çıkışında etkili olan ve görüşlerini şekillendiren siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar arasında, yabancı güçlerin Osmanlı topraklarına karşı gerçekleştirdiği tecavüzler önemli yer tutmaktadır. Yeni Osmanlılar, Sultan Abdülaziz'in kişisel idaresine karşı geliyor, hem de devlet teşkilatlanmasını yenilemek isteyerek çok taraflı bir talebin sözcülüğünü yapıyorlardı.¹¹ Yeni Osmanlılar, heterojen bir gruptular. Ali Suavi partizan bir üsluba sahipken, Şinasi kamuoyunu daha yumuşak toplamaya çalışıyordu. Ziya Paşa, genel bir güvensizlik durumu içerisindeyken Namık Kemal, hepsinin bir sentezi gibiydi. 1867 senesinde Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi Hidiv olma talebi olan Mustafa Fazıl Paşa (Hidiv olma talebi sultan tarafından reddedildikten sonra) Yeni Osmanlıların hamisi olma kararı

¹ Mithat Cemal Kuntay, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, Oğlak Yayınları, İstanbul 2014, s.11

*Mithat Cemal Kuntay'a bir parantez açmak gerekecektir. Kuntay'ın *Üç Devirde Bir Adam* adlı eserinin yıllar içerisinde, genişletilip yayınlanması Kuntay'ın isminin akademik çevrede lekelenmesine neden olmuştur. Kuntay'ın yukarıda kullanmış olduğumuz eseri ise (Sarıklı İhtilalci Ali Suavi) içerik bakımından zengin, konu hakkında yayınlanmış diğer eserlerle karşılaştırma yapıldığı zaman tutarlı olduğunu görürüz. Eserin tek sıkıntısı akademik bir dil kullanılmaktan uzak olmasıdır. Çalışmamızda bu detaylar göz önünde bulundurularak, konu hakkındaki başka eserler ile karşılaştırma yapılmak suretiyle tutarlı bulduğumuz noktalarda Kuntay'ın eserini kullanacağız. Mithat Cemal Kuntay'ın eleştirisi için bkz. **Ali Birinci, Tarihin Kara Kitabı Tarihçiliğimizde Usul ve Ahlak Meseleleri, Hitapevi Yayınları, Ankara 2014, s.38**

² Süleyman Kani İrtem, Osmanlı Sarayı ve Harem'in İç Yüzü, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s.286-299

³ Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.22

⁴ Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.17-18

⁵ Çelik, a.g.e. , s.26

⁶ Yeni Osmanlı ibaresi kullanılmadan önce, cemiyetin en önde gelen isimlerinden olan Namık Kemal'in tasvirini kullandık.

⁷ Mardin, Yeni Osmanlı... , s. 29

⁸ Torun, a.g.e. , s. 62

⁹ Çelik, a.g.e. , s. 27

¹⁰ Mardin, Yeni Osmanlı... , s.30-31

¹¹ Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.63

aldı.¹² Ekonomik anlamda sağlam bir destek bulduktan sonra Yeni Osmanlılar, ki Paşa dönem için dünyanın en zenginlerinden birisiydi, daha cesur yazılar yazmaya başlamışlardır. Çevirilere hız verilmiş önce Sultan Abdülaziz'in baskılarına daha sonra Sultan Abdülhamid'in istibdadına karşı özgürlük söylemlerini ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Yeni Osmanlılar, görüşlerinden taviz vermektense sürgüne gitmeyi tercih eden ilk Osmanlı aydınları olmuşlardır. Zaten gazetelerinde yazmış oldukları cesurca yazılar hemen hemen hepsinin sürgüne gitmesine neden olacaktı.¹³

Yeni Osmanlılar esas olarak kültürel bir hareketlenmeydi. Uzun bir süredir devam eden batılılaşma serüveninin ideolojik kökenini oluşturdular.¹⁴ Ali Suavi'nin Çırağan Baskını hariç bir devrime neden olacak bir girişimleri bulunmamaktadır.¹⁵

Tekrardan Ali Suavi ismine geri dönecek olursak, Osmanlı tebaasının ne durumda olduğu ve sıradan bir ailenin çocuğunun, bürokrasideki modernleşme hamleleri sayesinde, yükselebilmeye şahit olmak için Ali Suavi'nin çocukluğundan kısaca değerlendirmeye başlamak doğru olacaktır. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğundaki bürokratik yapının nasıl bir organizasyon olduğunu saha iyi anlaşılabilir. Ali Suavi, anlamlı bir yılda, 1839'da, Orta Anadolu göçmeni bir ailenin oğlu olarak İstanbul'da doğdu. Aslen Çankırı ilinin Çerkes kazasına tabidir. Daha gençlik yıllarında oldukça münevver, zeki ve gereğinden fazla atılgan olmasıyla dikkat çekmektedir.¹⁶ Babası orta halli ve dört işlem yapabilecek kadar eğitimi olan esnaftan bir adamdı. Annesi ise okuma yazma biliyordu ve Ali Suavi'ye temel eğitimleri o verdi. Daha hayatının ilk sahnesinden itibaren Ali Suavi'nin yaşam öyküsünün Tanzimat aydınları ve Yeni Osmanlılardan oldukça farklı olduğu görülmektedir. Yeni Osmanlılar denilen grubun hemen hepsi güçlü ailelere sahip çocuklardı. Eğer muhalif düşüncelere kapılmamış olsalardı, hepsinin yüksek bürokraside yerleri hazırды.¹⁷ Nitekim sonradan bir kısmı affedilip paşalık, mutasarrıflık, valilik gibi yüksek mevkilere getirilmiştir. Ali Suavi ise ne zengindi ne de diğerleri gibi eğitilmiş. Ancak rüşdiye (ortaokul) okumuştur.¹⁸ Bu eğitim düzeyi Suavi'nin yaşadığı dönem için ne geleneksel ne de modern bir aydın için yeterli bir eğitim değildi. Buna karşı kendisini olağan üstü derecede işi eğitmeyi başarmıştır. Daha 17 yaşında hacca giderek yaklaşık bir sene Hicaz'da kalmış ve orada Arapçasını ilerletip yaklaşık 7000 hadis ezberleyerek kendisini bu alanda geliştirmiştir.¹⁹

Suavi hac yolculuğunun ardından ilk olarak İzmir'e ayak basmış akabinde Bursa'ya geçmiştir. Bursa eşrafi daha 20 yaşına ulaşmamış, vücudu yaşından küçük, sakalları köse bu hocayı çabuk bağrına basacaklardı. Bursa valisi *Süleyman Paşa*'nın gönlünü kazanmayı beceren *Küçük Hoca*²⁰ Süleyman Paşa'nın referansı ile *Nazır Sami Paşa*'ya gidecek ve gireceği sınavda oldukça başarılı olup Bursa Rüşdiyesi'ne Muallim-i Evvel (başöğretmen) olarak atanacaktır.²¹

Kariyerinin başında Ali Suavi'nin ihtilalci-muhalif olacağına dair hiçbir emare bulunmamaktaydı. Rüşdiye öğretmenliğinin yanı sıra camilerde vaazlar vermekteydi. Sarığı üç dört hocaya yetecek kadar büyük olan bu küçük hocanın verdiği vaazlar halk tarafından heyecanlı bir ilgi ile izlenmiş ve Küçük Hoca'nın etrafında bu yolla bir kitle toplanmaya başlamıştır. Genç yaşına rağmen bu yükselişi ona ilk düşmanlarını da kazandıracaktır. Çeşitli gerekçelerle Bursa, Simav, Filibe gibi vilayetler arasında tayin olunup duracaktır.²² Suavi'yi sevmeyenlere göre bu tayinlerin nedeni camii vaazlarında halkı idarecilere karşı kıskırtmasıdır. Ancak işin aslı Ali Suavi'nin bizzat şahit olduğu usulsüzlük, rüşvet, adam kayırma gibi olaylara karşı tarını açıkça dile getirmesidir. Ali Suavi'nin gençlik yıllarında bürokrasi içindeki yozlaşmanın Anadolu halkına yarattığı maddi ve manevi tahribat üzerine eğilmiş ve genellikle İslami kaideler içerisinde bu adaletsizliklerin ve yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağı üzerine düşünmeye başlamıştır. Kendi çağdaşları içerisinde Anadolu'daki yoksul köylülüğün durumu ile en fazla ilgilenen o olmuştur. Bunun nedeni de çağdaşı diğer düşünürlerin aksine, Anadolu'nun arzuhaline şatafatlı konakların penceresinden değil bizzat köylülerin içerisinde, birinci gözden tahlil edebilmesinden kaynaklanmaktadır.

¹² Findley, a.g.e. , s.104

¹³ Çavdar, a.g.e. , s.25-33

¹⁴ Çavdar, a.g.e. , s.27

¹⁵ Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.34

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Vaka'sı", Belleten Dergisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944, cilt 8 sayı 29, s.74

¹⁷ Zürcher, a.g.e. , s.107-112

¹⁸ Abdullah Uçman, Ali Suavi, **İslam Ansiklopedisi**, içinde, cilt 2, s.445-448 bkz.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=020448>

¹⁹ Çelik, a.g.e. , s.43-45

²⁰ Ali Suavi'ye gençlik yılları boyunca *Küçük Hoca* diye seslenilmiştir. "Suavi" Küçük Hoca'nın kendisine seçmiş olduğu mahlasıdır. **Bkz. Falih Rifki Atay, Baş Veren İnkılapçı, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997, s.19**

²¹ Çelik, a.g.e. , s. 45

²² İsmail Doğan, Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi, İz Yayınları, İstanbul 1991, s.187-189

Bilindiği üzere Yeni Osmanlılar genellikle üst yapısal bazı kurumların yenilenmesi fikrine odaklanmışlardır. Mesela Rusya'daki çağdaşları *Narodniklerin* aksine, toprak reformu, köylerde eğitim ve yaşam koşullarının düzeltilmesi gibi bazı temel sosyal sorunlar üzerine yoğunlaşmamışlardır.

Ali Suavi, çağdaşı birçok reformcunun aksine modern değil geleneksel bir eğitim almıştı ve Avrupalı hayat biçimi yerine İslami kaidelere dayalı bir hayat biçimini savunuyordu.²³ Avrupalı giyinen reformcu kuşağın aksine o sarıklı ve cüppeli gezmeyi tercih ediyordu. Bu tavrı o dönem için çelişkili bir tavidir. Zira o dönemde fesliler “Batıcı-modernist” kabul edilirken sarıklılar ise “tutucu-gelenekçi” olarak kabul edilirdi. Ancak Ali Suavi'nin bu marjinal (farklı) özellikleri, reform talep edenlerin Ali Suavi'ye özel bir ilgi ve sevgi beslemesine neden oldu. Zira Batılı kültür ile yetiştirilen aydınların reformcu olması zaten eşyanın tabiatına uygundu. Halbuki sıradan Anadolu bir ailenin çocuğu olan, sarıklı bir vaizin reformcular arasında sivrilmesi oldukça dikkat çekici bir olaydı. Ali Suavi'nin tavrı, Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) gibi önde gelen Yeni Osmanlıların hayallerine tam olarak uymaktaydı. Yeni Osmanlılara göre kendilerinden önce gelen Tanzimat kuşağı “ilerlemeyi her yönüyle Batıyı taklit etmek” olarak algılamışlardı.²⁴ Halbuki Yeni Osmanlılar reformları halka benimsetmek istiyor ve modernizm ile İslam arasında bir orta yol arıyorlardı. Anadolu insanının, hatta sarıklı medreselilerin de reformların yanında yer alması onların hedefleri içindeydi. Ali Suavi, tüm bu nedenlerle demokratik fikirlerin savunulması için illaki Avrupalı gibi görünmek ve yaşamak gerektiği gibi özetle Tanzimatçılarda yaygın olan ama Yeni Osmanlıların tepki duydukları bir kanaatin aleyhinde bir kanıttı. O, Yeni Osmanlıların hayalindeki “İslam ile Batı demokrasisini, özgürlüklerini kaynaştırma eğiliminin” somut bir örneği gibi görülmekteydi.

Ali Suavi'nin tayinleri aralıksız devam etmekteydi ve bu sefer batıya Sofya'ya, *Sofya Ticaret Mahkemesi Reisliği* yapmak için gönderilmişti. Ancak sivri dili burada da başına iş açacak ve yerel eşrafın ileri gelenleri ile tartışmalara girecekti.²⁵ Mevcut düzeni bozmak artık Suavi için sıradan bir hadiseden ibaretti. Sofya dönüşü İstanbul'a gelen Ali Suavi, *Şehzade Camii*'nde vaazlar vermeye başlamıştır. Ali Suavi'nin düşmanları olduğu gibi artık dostları da vardır. Sami Paşa'nın oğlu *Baki Bey* ve *İngiliz Said Paşa* – Edinburg'da okuduğu için bu lakabı almıştır– Suavi'ye sempati ile bakan isimlerdir.²⁶ Özellikle gitmiş olduğu yerlerde verdiği vaazlarla geniş kitlelere ulaşabilen ve sempati toplayan Suavi, *Şehzade Camii*'nde vermiş olduğu vaazlarda da dinleyenler üzerinde sempati oluşturmayı başarmıştır. Suavi'nin *Şehzade Camii*'ndeki en dikkatli dinleyicilerinden birisi *Namık Kemal*'dir. Namık Kemal, Suavi'nin vaazlarını dinledikten sonra bir mektubunda Suavi için şunları dile getirmektedir: “*Bu zat nev-zuhuran-ı irfanın zinet-i mefrahetidir. Temyi-zi hafıza, sür'at-ı intikal, natıka, kuvve-i kalemiyye gibi birçok hasais-i nadireyi herbiri bir fazıla sermayey-i mübahat olacak derece camii olduktan başka, henüz sini otuz raddelerinde iken ma'arif-i İslamiyyenin hemen her cihetine ihata ve Fransızca ve Rumcaya dahi vukuf hasıl eylemiştir. Şehzade Camii'nde ikindide sonra Bür'enin Kaside-i Hemze'ye'sini tedris ediyor. Dersi pek revnaklı ve istima'ına ezkiyanın rağbeti kesretlidir. Görmüş olsanız her halde ta'riften balater bulursunuz.*”²⁷

Namık Kemal'in bile hayranlığını kazanacak derecede etkili vaazlar veren bir hocanın İstanbul'da dikkatleri üstüne toplaması şaşırtıcı değildi. Suavi'nin diğer hocalardan farkı, korkusuzca camilerde bile gördüğü yanlışlıkları eleştiriyor, dolaylı yoldan değil direk olarak siyasi konulara girmesiydi. Suavi'nin bu popüleritesini kullanmak isteyen Ermeni bir gazeteci olan Filib Efendi, Suavi'ye gazetesinde yazarlık teklif edecekti. Böylece Ali Suavi, 1866 yılında İstanbul'da çıkan

²³ Nazile Abbashı, Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s.76-95

²⁴ Tanıl Bora, Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.24-31

²⁵ Mehmet Erdül, Başveren İnkılapçı Ali Suavi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2002, s.29-31 Bu eser, kanaatimizce akademik içerik olarak tartışmalara açıktır. Ancak tıpkı Cemal Kuntay'ın eserinde yaptığımız gibi konu hakkında yazılmış olan diğer eserler ile karşılaştırma yapılarak tutarlı olan noktalar kullanılacaktır.

²⁶ Kuntay, a.g.e. , s.24-29

²⁷ Çelik, a.g.e. , s. 65

Muhbir gazetesinde yazılar kaleme almaya başladı.²⁸ Hatta Mithat Cemal Kutay'a göre Suavi, bu gazetenin bütün işleri üstlenmiş, gazetenin tek muharririydi.²⁹

Ali Suavi'nin eleştirdiği konular Tanzimat döneminin etkin idarecileri olan Ali Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşa'nın (1814-1868) eleştiri kabul etmeyen otoriter yönetimleri, dönemin İngiliz ve Fransız yanlısı dış politikası ve Tanzimat elitlerinin savrulduğu lüks ve bürokratik yozlaşmadır.³⁰ Ancak Ali Suavi, bu yozlaşmayı sadece Batı etkisindeki bürokrasiyle sınırlı olmadığını da farkındadır. Tam aksine kadıların, müderrislerin yani doğrudan İslami kurumları temsil eden ulemanın içine girdiği rüşvetçilik ve kayırmacılık eğilimleri onu daha fazla rahatsız etmiştir.³¹ Neticede düşünceleri berrak olmasa da Ali Suavi, Avrupa'daki düşünce ve basın özgürlüğünü öven yazılar kaleme alır. Ona göre serbestiyet içindeki toplumlarda halk gazeteler vasıtasıyla tüm gelişmelerden haberdar olur, örneğin aşırı harcamaları öğrenir öğrenmez tepkisini dile getirir ve halkın tepkisinden çekinen hükümetler böylece tek bir kuruşu bile ziyan edemezler, rüşvet ve kayırmacılığa yetinemezler. Bura da Ali Suavi'nin Batı'ya karşı duyduğu ilk hayranlığın basın özgürlüğüne karşı olduğunu görmekteyiz.

Ali Suavi, gazetesi *Muhbir*'i sosyal sorumluluk projelerine yardımcı olmak için de kullanmış, Girit İsyanı sırasında Giritli Müslümanlara yardım kampanyaları düzenlemiştir. Ancak *Muhbir*'in bu kadar ön planda olması ve dilinin sivrilmesi Bab-ı Ali'nin işine gelmeyeceği aşıkardı ve *Muhbir* 32. Sayısından sonra toplatılmaya başlanmıştır.³²

Muhbir, dönemin sansür uygulamalarını delerek duyulması istenmeyen Belgrad'ın Sırlara teslimi gibi birçok haberi yayınlamakla, o döneme göre etkin bir kitleye ulaşır. Bu haber üzerine *Muhbir* bir ay süreliğine kapatılır.³³ Bu olay aslına bakılırsa oldukça ironiktir. Zira *Muhbir*, Belgrad Kalesi'nin teslimini aslında İstanbul'da Fransızca yayın yapmakta olan *Gazette du Levant*'dan aldığı bir habere dayandırmıştır. Aynı haberi basan Fransızca gazete herhangi bir yaptırıma uğramazken, *Muhbir*'in kapatılması kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmış ve bu olay zaten Fransızlara sempati duymakla suçlanan Sadrazam Ali Paşa'yı zor durumda bırakmıştır.

Gazetenin bir aylığına kapatılmasının ardından Ali Suavi, Kastamonu'ya sürgün edilmiştir. Sürgün edilme haberini alışı Suavi şöyle anlatır:

“... Ta ki akşam ezan vakti Edhem Efendi namında bir teftiş memuru gelip ‘Seni Zaptiye Müşiri Muavini Mustafa Paşa bekliyor.’ dedi. O akşam da Mustafa Paşa ile birlikte Cemil Paşa'ya gidecek idim. Derhal kalktum, merhum ile gittim. Beni Bab-ı Zaptiyeye kadar getirdi ve bir güzel odaya oturttu. Filhal iki teftiş memuru gelip yanıma oturdular. Ol vakit anladım ki ben tevkif olundum. O gece orada yattım. Sabahısı Zaptiye Müşiri Hekim İsmail Paşa yanına çağırıp, zaptiye müsteşarı ve muavini Mustafa Paşa dahi hazır oldukları halde sigara, kahve içtik. Ruh bahsi açıldı, nihayet Müşir Paşa dedi ki sizi muvakkaten seyahate gönderecekler. Bu hasbel-icab bir şeydir, katiyen ilişik etmeyiniz. Kim gönderiyor? Nereye gideceğim, sebep nedir? Sual ettim ise de has'bel-icab'dan başka açık bir cevap vermedi. O gece orada kaldık. Müfettiş vasıtasıyla bana bir haber geldi ki mumurinden ve ahaliden yüz elli kadar zevat birikip Bab-ı Zaptiye'ye kadar gelip beni hükümetten isteyecekler imiş.

Hükümet vermediği halde zor ile istemeğe ittifak etmişler. Bana bu haberi getiren zata böyle bir hareketin olmamasını tenbih ettim. Vakıta tenbihe hacet kalmadı, sabah oluyordu. Beni bir alay zaptiye debdebesiyle İzmit Vapuruna getirdiler. Akdemce vasıtasıyla talebemden Hasan Efendi'yi, bazı eşya ve kitap istemiş idim. Teşekkür ederim; ol eşyadır ki Kastamonu'dan bu tarafa savuştüğüm vakit, İstanbul'dan gelen me'mur-i mahsus ile Bab-ı Zaptiyeye gönderilmiş ve bir sene orada ve bazı evrak Ali Paşa'nın konağında kaldı. Eğer bu

²⁸ Mardin, Türk Modern..., s.155

²⁹ Kuntay, a.g.e. , s. 34-43

³⁰ Doğan, a.g.e. , s.189-192

³¹ Abbaslı, a.g.e. , s. 107-115

³² Mardin, Yeni Osmanlı ..., s.34

³³ Kuntay, a.g.e. , s 44-47

*evrakın yanması mukadder olunduğunu Ali Paşa bilmiş olaydı, alıkoyamazdı. Zira konağı dahi beraber yandı.*³⁴

Tekrar Muhbir gazetesine dönecek olursak, kapatılan gazetenin Türk basın tarihi için en önemli özelliklerinden biri dilinin halkın anlayacağı şekilde sade olmasıdır. Bu tavır o dönem için önemli bir adımdı zira gazeteler ekseriyetle halkın anlamadığı ağdalı bir dille yazı yayımlıyorlardı. Ali Suavi ise Arapçası çağdaşlarının çoğundan daha iyi olmasına karşın yazılarını halk Türkçesiyle kaleme almaktaydı. Vaizliğiyle ismini duyurmuş olan birinin Arapça terimler yerine Türkçe yazmış olması o dönemde alışık olunmayan bir durumdu. Muhbir gazetesi aynı zamanda imla konusunda da konuşulan dil ile yazım dili arasında bir yakınlık kurmaya çalışmaktaydı. Muhbir gazetesindeki yazım kuralları halk arasında kullanılan tarza uygun olarak seçilmekteydi.³⁵ Tüm bunları Ali Suavi'nin ileriki dönemlerde daha da belirginleşen Türkçülük eğiliminin habercisi olarak görebiliriz.

Gazetenin kapatılmasının ardından Ali Suavi, Kastamonu'da sürgünde iken bazı risaleler kaleme alarak devletin ıslahından yazım dilinin sadeleşmesine kadar farklı konularda düşüncelerini yaymaya devam etti. Ali Suavi, aktif politikadan uzak geçireceği bu dönemde kendisini teorik olarak geliştirmeye çalışmıştır.

Kastamonu sürgünü sırasında hayatını tamamen değiştiren bir gelişme olacaktır. Mısır Hidivi olma hayalleri Sultan Abdülaziz tarafından boşa çıkarılan *Mustafa Fazıl Paşa*, Padişaha duyduğu kızgınlıktan dolayı Avrupa'ya giderek muhalif kesimlere katılmış ve muhalif isimleri kendi etrafında toplamaya başlamıştır. Sadece Osmanlı devletinin değil dünyanın da sayılı zenginleri arasında yer alan Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa'da Yeni Osmanlıları finansal olarak desteklemekte ve onların gazete çıkarması için gerekli ekipman (matbaa kurmak o dönemde oldukça masraflı bir işti, Ali Suavi gibi yazarlar hala el yazısı ile yazıyor ve yazılarını gönüllüler kopyalayarak çoğaltıyorlardı.) ve teknik kadroyu sağlamaktaydı.³⁶ Paşa'nın adamlarından biri Kastamonu'da Ali Suavi ile temasa geçerek onu Avrupa'ya kaçmaya ikna etti. 1868 yılında Ali Suavi, kaçak yollardan ülkesini terk ederek Avrupa'ya gitti. Mustafa Fazıl Paşa'nın adamlarının Ali Suavi ile irtibata geçmesinden çok önce Ali Suavi'nin Kastamonu'dan kaçmasından şüphelenilmiştir. Bu şüpheleri anlamamıza yardımcı olacak Zaptiye Müşiri İsmail Paşa ile Kastamonu Valiliği arasında yapılan mektuplaşmalardan birisine yer vermek doğru olacaktır:

“Kastamonu valiliği canib-i valasına

Devletlü efendim hazretleri

Geçende Kastamonu'ya gönderilen Suavi Efendi'nin bazı mahallerle muhaberat ve mukatebat-ı hafiyesi vuku bulmakta olduğu gibi kendisinin menfasından firar ettirilmesine çalışılmakta bulunduğu ve hatta şu maksadın teshili husuli zımında efendi-i merkumun yanına bu taraftan iki adam irsal olunmuş idüğü tahkikat-ı vakia iktizasından olmağla şu keyfiyetleri anlamak ve efendi-i merkumun yanında bulunan evrakı ve buradan giderek kendisiyle görüşmekte be taht-ı şübhebe olan adamları mahfuzan getirmek üzere mevsul-i rakime-i acizi Edhem Efendi mahsusen taraf-ı vala-yı dusturilerine izam olunmuştur. Efendi-i mümaileyhin vusulnde yanına taraf-ı ali-i asıfanelerinden dahi münasip biri terfik ile vakit gaip edilmeyerek ve kimseye renk ve serişte verilmeyerek der-akab merkum Suavi Efendinin ikamet ettiği mahalle azimetle açıkta ve çekmece ve sandığında neye dair olursa olsun ne miktar evrak bulunursa cümlesi ahz ile bir torbaya vaz olunup ve işbu torba zat-ı ali-i düsturiyeleriyle mumailiyh Edhem Efendi tarafından temhir edilip bu taraf irsal edilmesi muktezi görünür. Efendi-i mümaileyhin orada ikametle bir tarafa savuşması mültezim-i ali olduğundan şayed firar edecek olursa mus'uliyet-i şedideyi davet edeceği cihetle ahvali daima taht-ı nazar-i teftiş ve takayyüde tutularak hiçbir canibe gidememesi ve min ba'de şüphe bu adamlarla ihtilat edememesi esbabının istihsalıyla beraber buradan giderek şimdiye kadar efendi-i merkum ile sıkı fıkı görüşen adamlar olduğu halde bunları dahi ahvali

³⁴ Çelik, a.g.e. , s.81-82

³⁵ Abbaslı, a.g.e. , s.72-76

³⁶ Mardin, Yeni Osmanlı , s.37-60

tahkik ve mahal-i ikametleri teharri olunarak ele geçirilen evrakın mazarrına-i su' oldukları takdirde bizzate kendilerinin me'mur-i mumaleyle tefrikan ve mahfuzan bu tarafa tesyari ve yolda firar edememeleri için miktar-ı kafi asakir-i zaptiye terfiki hususuna himem-i aliyye-i mehamşinasileri şayan buyurulmak babında emir ve irade hazret-i men lehül emrindir. fi 18 Muharrem 284, fi 10 Mayıs 1283 / İsmail''³⁷

Mektubu incelediğimiz zaman Ali Suavi'nin Avrupa'ya kaçmak için fazlaca ikna edilmeye ihtiyacı olmadığını anlayabiliriz. Bir tarafta basın özgürlüğü altında rahatça fikirlerini yazabilme imkanı bir tarafta da yazdıkları yüzünden sürgüne gönderildiği yerde de sansürden kurtulamayacak olması. Ali Suavi için zor bir seçim olamaması gerek.

Ali Suavi, Yeni Osmanlılar arasında Avrupa'da en uzun süre kalan kişidir.³⁸ Misina'ya (İtalya) ulaştığında ilk olarak Ziya Bey ve Namık Kemal ile buluştu.³⁹ Bu dönemde her ikisi de Ali Suavi'yi sevmekteydiler. Ziya Bey, onun Muhbir'deki yazılarından övgü ile söz etmekteydi. (Namık Kemal'in Ali Suavi hakkındaki görüşlerini, Ali Suavi'nin Şehzade Camii'nde vaizlik yapması sırasında bahsetmiştik.) Ali Suavi daha sonra trenle Marsilya'ya ve oradan da Paris'e geçti. Burada sürgünde mülteci konumunda olan Yeni Osmanlılarla buluştu (hepsi zaten sekiz kişiydiler) ve Mustafa Fazıl Paşa ile tanıştı.⁴⁰ Ancak Abdülaziz'in Avrupa ziyareti⁴¹ esnasındaki şikayetleri yüzünden III. Napolyon (1853-1870) tarafından tüm Yeni Osmanlılar sınır dışı edilince Londra'ya geçti ve Muhbir'i yeniden çıkarmaya başladı. Yeni Osmanlıların Paris'e yerleşmesi yerel basın tarafından oldukça dikkat çekici bulunmuş ve bu cemiyetin mevcudiyet nedeninin sultanın kişisel varlığını tehdit ettiği ileri sürülmüştür. Bu yalan haberleri inkar eden ve sultanın varlığının tartışma konusu olmadığını belirten yazılar Ziya Bey tarafından bir çok kez gazetelere bildirilmiştir.⁴² Bu aşamadan sonra genellikle Fransız hayranı olan Yeni Osmanlıların aksine Ali Suavi'de İngiliz kültürüne doğru bir yönelim başlamıştır. Hakkında biyografiler kaleme alan yazarlara göre bu tipik bir Ali Suavi davranışdır, yani bir kez daha sürgünden ayrı kalma isteği. Ama kanımızca bu basit bir ayırım değildi. Ali Suavi neticede her konuda öncelikle İslam'ı referans alan birisiydi ve döneminde ve sonrasında İslam'la modernizmi sentezleme fikrinde olan hemen herkesin yöneldiği model radikal seküler-cumhuriyetçi Fransa değil, din ve Kraliyet gibi konularda daha ılımlı olan İngiltere olmuştur. Ali Suavi, bu dönüşümü yaşarken Mustafa Fazıl Paşa, sultanın seyahati sırasında sultana oldukça yakın davranmış ve sultanın mazharını kazanmayı başarmıştır.⁴³

İngiltere ve sonradan geri döneceği Fransa'da yayınladığı yazılarda İslami düşünce dairesi içerisinde kalmakla birlikte, Ali Suavi'nin fikirleri kendi zamanının tutucuları arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Örneğin, Ali Suavi Fransız aydınlanmacıları gibi Türkçe bir ansiklopedi hazırlamaya başlamış ve resim konusundaki tabuları kırmak için bu girişiminde 20000 resim kullanmayı planlamıştır. Zaten Ali Suavi'nin eserlerinin birçoğunda ansiklopedist özelliklere rastlanmaktadır.⁴⁴ Resim hususundaki tartışmalarda, tapınılmamak şartıyla İslam'da resmin caiz olduğunu, Peygamberin geçmişte resminin yapıldığını (timsal-i nebevi), yine yapılmasında da sakınca olmadığını savunmuştur.⁴⁵ İslam devletinin Batıdan veya başka kültürlerin kanun ve nizamlarını almasında da kural olarak bir sakınca görmemiştir. Nitekim geçmişte de İslam devletlerinin Bizans ve İran'dan birçok kuralı aldığını belirtir. Bu anlamda din ve devlet işlerini farklı kaynaklardan beslenebileceğini ve farklı kurallarla işleyebileceğini savunmuştur. Kanımızca Ali Suavi, bu yorumuyla *Laiklik* vurgusu yapmaktadır. Halifeliğin de İslam'da olmazsa olmaz bir

³⁷ Doğan, a.g.e. , s. 195

³⁸ Zürcher, a.g.e. , s.111

³⁹ Mardin, Yeni Osmanlılar , s.401

⁴⁰ Bu dönemde Ziya Bey ve Namık Kemal de sürgünden kaçmaktaydılar. Ziya Bey Kıbrıs'a Namık Kemal de Erzurum'a sürülmüşlerdi. Bkz. Erdül, a.g.e. , s. 67-68

⁴¹ Zürcher, a.g.e. , s.106

⁴² Çelik, a.g.e. , s. 94

⁴³ Atay, a.g.e. , s.17

⁴⁴ Doğan, a.g.e. , s.288-290

⁴⁵ Çelik, a.g.e. , s.688-690

kurum olmadığını söylemiş; hatta kendi zamanında halife, padişah vb. unvanları kullananların hiçbirinin peygamberin varisi sayılamayacağını iddia etmiştir.⁴⁶

Yine idarenin babadan oğla geçtiği monarşinin İslam'a uygun olmadığını, ilk halifelerin seçimle geldiklerini hatırlatarak *cumhuriyet* fikrine yaklaşmıştır. Ancak yine de asıl olarak cumhuriyet değil meşrutiyet yanlısıdır. Meşrutiyete geçmenin Avrupa kanunlarını kabul etmek anlamına gelmediğini, dört halife zamanında yapılmış bazı uygulamalarla delillendirir. Demokrasiyi savunan Ali Suavi, İslamiyet'in ilk yıllarındaki uygulamalardan olan, ümmetin onayına müracaat sisteminde (meşveret) hükümet şeklinin padişahlık, sultanlık olmadığını, eşitliğin var olduğunu savunmuştur.⁴⁷ Ona göre meclisin varlığı devlet ve millet için elzendir. Aksi halde idareciler hakim, vatandaşlar ise mahkum olur. Sahabelerin doğrudan doğruya yönetime katıldıklarını belirtir. Bu dönemde Ali Suavi'de *Türkçülük* eğilimleri de gözlenebilmektedir. Arap alfabesinin dini bir değer taşımadığını, farklı bir alfabenin de yazımda kullanılabileceğine dikkat çekmiştir. Duaların ve hutbelerin Türkçe okunmasında sakınca olmadığını dile getirmiştir.⁴⁸ Yine Türk tarihi ile ilgilenmiş ama bu konudaki çalışmalarını büyük kısmı kaybolmuştur.

Zaman içinde Yeni Osmanlılarla Ali Suavi arasındaki kopukluk belirgin bir aşamaya varmıştı. Yeni Osmanlılar birkaç defa kendisine Yeni Osmanlılar cemiyetine olan bağlılığını bildirmesi ve gazetesine Yeni Osmanlılar ibaresini basmasını istediler. Ancak o, gazetesinde Yeni Osmanlılardan hiç bahsetmediği gibi *Cemiyet-i İslam* konusu üzerine eğilmeye başlamıştı.⁴⁹ Kural olarak İslami kaideleri Yeni Osmanlılar da kabul etmekteydiler. Gerek Namık Kemal gerekse Ziya Bey, İslam'ı temel referans olarak alıyor hatta Tanzimat Paşalarını böyle yapmamakla itham ediyorlardı. Ancak onların odaklandıkları konu Osmanlı ülkesinin çıkarları ve hürriyetin Osmanlı sınırları içindeki yayılımı idi. Bütün İslam dünyasına seslenen bir kuruluş projesi peşinde değildiler. Onlar bir anlamda evrensel Müslüman gençler değil, sadece Osmanlı vatanını kurtarmak isteyen vatanseverlerdi. Yöntem olarak da Yeni Osmanlılar, Ali Suavi'yi oldukça sert bulmaktaydılar. Onlara göre Ali Suavi "Elli kadar sofı ve elli bin kadar sopalı adamla Anadolu'yu dolanıp nasihat dinlemeyen herkesi hizaya getirmek derdindeydi."⁵⁰ Yani asıl derdi hürriyet falan değil kendi fikirlerini zorla da olsa halka kabul ettirmekti. Bu tavır hakiki liberal olan Yeni Osmanlılara oldukça yabancıydı. Ayrıca Hüseyin Çelik'e göre Suavi'nin Yeni Osmanlılardan bir diğer farkı ülkenin sadece siyasi yapısının değiştirilerek bir kurtuluşa erişilemeyeceğini, bu dönüşümü kültürel değişikliklerle de desteklenmesi gerektiğini savunmasıydı. Bir nevi Ali Suavi, fikir politikacısıdır.⁵¹

Namık Kemal'in Şehzade Camii'nde Suavi'ye karşı duyduğu hayranlığı Londra günlerinden sonra kaybolacaktır. Hatta Namık Kemal uzun süre boyunca diğer Yeni Osmanlılar – özellikle Ziya Bey- ve Ali Suavi arasında buzları eritmek için mücadele verecektir. Namık Kemal'in Kayazade Reşat'a yazdığı bir mektupta Suavi hakkındaki düşüncelerinin değişimini anlayabiliriz: "*Reddiyyenin (Ali Suavi hakkında yazılan reddiye) birini ziya'ya verdim. Fevkalade memnuniyetle kabul etti. Bende olan nüshaların cümlesini istedi, vereceğim, o da etrafa neşrecek. O (yani Ziya Bey) der ki: 'Şimdi Suavi bu reddiyeden dolayı kuduracak ve hepimize birden saldıracaktır. Öyle bir şey yaparsa benden de bir risale canıma garim olsun. İşte bu kadar.*"⁵²

⁴⁶ Abbaslı, a.g.e. , s.79

⁴⁷ Mardin, Yeni Osmanlı , s.273

⁴⁸ Kayhan İnan, Radikal Ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Üzerine Görüşleri, Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi, 2012, sayı 2, s.33-49

⁴⁹ Çelik, a.g.e. , s.97-105

⁵⁰ Kuntay, a.g.e. , s. 81

⁵¹ Çelik, a.g.e. , s.10

⁵² Kuntay, a.g.e. , s.82

Namık Kemal babasına yazmış olduğu bir mektupta da Suavi hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Velinimeta,

Sebebi hayatım olduğunuz için hasbihale, sizi cümleden elyak gördüm. Hal-i perişanımı arz edeyim: Velinimetimin emriyle (Mustafa Fazıl Paşa) Londra'ya bir gazete çıkarmaya geldim. Suavi Efendi'yi bazı mertebe teferrüt dairesinde gördüm. İş bozmamak için, gazeteyi onunla beraber çıkartmak istedim. Arkadaşlar kendisine dargın olduklarından kail olmadılar. Umumen üzerine hücum ettiler. Nihayet, iş bin kalıba girdi, sonra Hürriyet'in şimdiki haliyle çıkması karargir oldu. Muhbir, şimdiye kadar, bizden, hiç kimseyi hoşnut etmemiştir. Ehemmiyetli bir şey murat buyurulursa tahriri bendenize havale olunurdu. Hatta Muhbir'e nezaret-i mütemadiye icra olunmak üzere burada bulunan arkadaşlardan birisiyle bendenize surt-i mahsus da emir geldi. Diğer bir emir de, bendeniz mercüme olan münasebetim cihetiyle alim kimseye kıyas olunmayacağı beyan olunmuştu. Halbuki, Suavi Efendi kendi teşebbüs-i mahsusuyla çıkan ve kimseyi memnun edemeyen ve nezareti bendenize havale olunan Muhbir'in neşriyatına mezun oldu.”⁵³

Yeni Osmanlılar ile Ali Suavi arasında yaşanan kopukluk, Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişahla uzlaşarak saraya biat etmesiyle doruğa çıktı. Fazıl Paşa'nın bu kararı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti için bütün finans kaynağının sona erdiği anlamına gelmekteydi. Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın artık davadan döndüğünü ve artık Paşa'dan para alınmaması gerektiğini savundu. Namık Kemal ise, bu paranın hürriyet davası için taahhüt edildiğini tam aksine paranın kullanılmaya devam edilmesi gerektiği fikrindeydi.⁵⁴ Namık Kemal'in bu tutumuna kızan Ali Suavi, cemiyet içerisinde kalması gereken hadiseyi basına yansıtarak, kanımızca hayatının en büyük hatasını yaptı ve Mustafa Fazıl Paşa'dan kim ne kadar para almışsa gazetesinde yayınladı. “*Kanipaşazade Ahmet Rifat Bey 1500 Frank, Eski Postacı Agah Efendi 1500 Frank, Namık Kemal Bey 1000 Frank, Necip Paşa Torunu Mehmet Bey 1000 Frank, Reşat Bey 750 Frank Nuri Bey 750 Frank, Mısırlı Abdullah Efendi 300 Frank, Ziya Bey (Paşa) 3000 Frank*” almışlardır. Ali Suavi'nin ise Mustafa Fazıl Paşa'dan 1500 Frank aldığı bilinmektedir.⁵⁵ Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa'nın dönüşü üzerine şunları söylemektedir: “*...Sahihtir, Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin reisi idi. Lakin İstanbul'da Rusya sefiri ile uyduğu günden beri, yani bundan bir sene akdem cemiyetin asker arasıyla riyasetten azl olunup cemiyetten dahi ihraç edildi. Bir de yeni Osmanlılar Cemiyeti hala mevcut ve evvelkinden daha kavi olduğu cihetle muhabirinizden cemiyet-i atika tabirini sehve haml ederim.*”⁵⁶

Ali Suavi kimin ne kadar aldığını ifşa ettiği yazısında, ismi geçen bu insanların sanki para için bu davaya girdikleri ve para için muhalif oldukları izlenimi oluşturmaya çalışmıştır. Onları Paşa'nın maaşlı muvazzafları (memurları) olmakla suçladı. Ancak tüm bunlar gülünç ve haksız ithamlardı. Zira alınan paralar oldukça masraflı olan matbaa ve dağıtım işlerine ayrılmaktaydı. Bu gazetelerin ülkeye girişi yasak olduğundan birçok kişi riske girerek gazeteleri yasa dışı yollardan ülkeye sokuyor ve gümrük memurları ile emniyet teşkilatından birtakım kişilere göz yummaları için büyük rüşvetler ödeniyordu.⁵⁷ Ayrıca adı geçen kişiler önceden de belirttiğimiz üzere – Kani Paşa'nın oğlu Ahmet Rifat Bey ya da Necip Paşa'nın torunu Mehmet Bey gibi- güçlü ailelerin çocuklarıydı. Bu isimlerin şahsi harcamaları için Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımına ihtiyaçları yoktu. Ancak Ali Suavi sanki bu insanlar bir davaya baş koymamışlar da bu işleri para için yapıyorlarmış gibi bir hava yarattı. Halbuki tam aksine, eğer bu muhalefet yoluna girmemiş olsalardı Yeni Osmanlıları zaten yüksek bir kariyer hal-i hazırda beklemekteydi. Onlar muhalif olmayı seçerek bu kariyerlerini bir kenara itmişlerdi.

⁵³ Kuntay, a.g.e. , s.82-84

⁵⁴ Çelik, a.g.e. , s.239-240

⁵⁵ Doğan, a.g.e. , s.199-200

⁵⁶ Çelik, a.g.e. , s.238

⁵⁷ Kuntay, a.g.e. , s. 62-65

Sonuçta Ali Suavi'nin bu uzlaşmadan uzak tavrı, onu Avrupa'da gerçekten yalnız bir adam haline getirdi. Onun bu tavrının bir zamanlar en büyük destekçisi olan Namık Kemal'de yarattığı hayal kırıklığı yazarın mektuplarında görülebilmektedir. “*Ali Paşa ve Fuad Paşa otuz yıl devletin etini yediler. Nöbet kah birine, kah diğerine geldi, bir gün (bile) birbirlerine karşı durmadılar. Biz ise hamiyet fırkası olacağız, milletin etini yemiyorsak da ona bedel (karışıklık) birbirimizin etini yemekten bir gün hali (uzak) olmuyoruz.*”⁵⁸ Bu hayal kırıklığı içinde Namık Kemal'inde Ali Suavi'ye karşı çok acımasız ithamlarda bulunduğunu belirtmeliyiz. Ali Suavi'nin trajik ölümü dahi onun içindeki bu kini dindirememiş onun arkasından yazdığı bir yazısında Ali Suavi'nin Rusya adına ajanlık yaptığını iddia etmiştir. Ali Suavi'ye karşı Namık Kemal'in sevgisi aslında bir inada benzemektedir. Ancak Suavi'nin tavırları kendisini en çok savunan adam olan Namık Kemal'i kendisine düşman edecekti.⁵⁹ Burada Namık Kemal'in Menemenlizade'ye gönderdiği mektuptan alıntı yaparak anlatmak daha doğru olacaktır. Zira Namık Kemal, vaazlarına hayran olduğu bu adamdan adını anmadan melu'un (şeytan-kovulmuş) diyecek kadar nefret doludur. Mektupta:

*“Suavi'nin mel'neti mücerret Rusya dostumuzu İstanbul'a sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur. Habisin ne makule bir mahluk olduğunu bilirim. ... Dünyada şeytanın irtikap etmeyeceği habaseti iki lira için kabul ederdi. Birtakım adamlar, kendi maksadının hakikatini bildirmeksizin, can fedakarlığına götürmek, yüreğinde zerre kadar insafı olanların kabul edeceği hiyanetlerden midir? ... Suavi'nin hareketi Rusya parmağıyla olduğundan hiçbir şüphe yoktur. Dikkat etsene Rusyalılar Todtleben'e bağteten İstanbul'a girmemek için emir verdiklerine, İngiltere'yi temin ediyorlar. Demek ki Todrleben'in bağtaten İstanbul'a girebilmesi meselesi de varmış. Beriki mel'unun yüz elli kişi ile böyle bir harekete kıyamı o meseleyi canlandırmak için değildir de, nedir? O yanındaki muhacirlerin, ihtimal ki, Rusya işinden ve hatta pek çoğundan maksat-ı hareketten haberleri yoktu. Hinzırı bilmezsin akla fikre gelmez yalanlar söylediler... Suavi'nin Avrupa'daki maişetine dair Tercüman-ı Şark'ın yazdığı bendi okudum. Habisin benim bildiğim zamandaki hali ondan bin kan şeni' idi. Fakat onun (tercüman-ı Şark) yazdığı vukuati bilmiyorum. Hal-i hayatında biz onun halini risalelere dünyaya neşretmiştik. Galiba görmemişsin. Hakkında Reşat Bey'in, Nuri Bey'in, birer güzel risalesi vardır. Ben kaleme bir şeyler yazmaya tenezzül etmemiştim. Fakat Mabeynde (II. Abdülhamid'in sarayında) münakit olan Mütercim Cemiyeti'nde bildiğim her halini söylemiş ve hatta onun bulunduğu bir cemiyette bulunmayacağını dahi beyan etmişim. Bakalım, bir tercüme-i halini de yazmak istiyorum.”*⁶⁰

Kuşkusuz nasıl ki Namık Kemal siyasal mücadelesini para için yapmadıysa Ali Suavi de Rus ajanı falan değildi. Ama Osmanlı hürriyet hareketinin bu iki önemli sembol isminin bu şekilde düşman olmaları onlara hayran olan bir kuşağın demoralize olmasında ve siyasetten uzaklaşmasında etkili oldu.

Öte yandan bu tartışmalar esnasında insanların yaşlarının küçüklüğü, tecrübesizlikleri, heyecanları da hesaba katılarak değerlendirme yapılmalıdır. Neticede Avrupa'da ilk kez karşılaştıklarında Ali Suavi 28, Namık Kemal 27 yaşındaydı. Daha bu yaşlarında Osmanlı ve dünya kamuoyunca tanınmaktaydılar. Kendilerini ülkelerini kurtaracak olan öncü kuşak olarak görmekteydiler. Yıllarını eşlerinden ve ailelerinden uzakta sürgünde ve mülteci olarak geçirdiler. Yaptıklarının hiçbiri kolay bir iş değildi. Ayrıca müthiş bir fikirsel karmaşa ve tezatlar içindeydiler. Batı ve Doğu medeniyetleri arasında köprü olmak istiyorlar ve öyle de yaşıyorlardı. Yeni Osmanlıların hemen hepsi hem Batılı hem de Doğulu insanlardı. Bir yandan opera dinleyip içkili meclislere katılıyorlar, Avrupalı kadınlarla yaşıyorlar, öte yandan Avrupalılara karşı Müslüman değerlerini savunuyorlardı.⁶¹

⁵⁸ Kuntay, a.g.e. , s.89

⁵⁹ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 01509760006

⁶⁰ Kuntay, a.g.e. , s.110-111

⁶¹ Ali Bulaç, “İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılığın Üç Nesli”, Tanıl Bora (Ed.) Murat Gültekinil (Ed.). **İslamcılık**, içinde, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.52

Onları gözlemleyen Avrupalılar Yeni Osmanlıların çelişkili durumları karşısında şaşırıyorlardı. Kendi ülkelerinde *gavur özentisi* olarak nitelenen bu insanlar, Avrupa'da İslam'ın şeriatın savunucusu kesiliyorlar ve gerçek demokrasi, adalet ve eşitlik gibi fikirlerin İslam'da olduğunu belirtiyorlardı. Bu karmaşa esasen onlara özgüydü. Zira ne tamamen batıcı olan Tanzimatçılarda ne de Batı karşıtı Ahmet Cevdet Paşa gibi gelenekçilerde izine rastlanmayan bir tezat görüşler ve yaşam tarzı Yeni Osmanlıların zihnini sarmış durumdaydı.⁶² Bu karmaşa onları ne istedikleri, neye karşı oldukları ve yerine ne getirmek için uğraştıkları konusunda büyük bir boşluğa yuvarladı. Her birinin hayat hikayesi bu karmaşanın izlerini taşır. Yeni Osmanlılar hareketini sona erdiren daha doğrusu aslında hiçbir zaman örgütlü bir biçimde başlamamasına neden olan bu ideolojik karmaşaydı.

Osmanlı ülkesinde *serbestiyet* yanlısı olan Ali Suavi⁶³, Avrupa'da geçirdiği dokuz yılın ardından "*Avrupa'da düzen ve intizam diye bir şey olmadığını, hükümetlerin sürekli değiştiğini; falan yerin bir gün önce krallık, ertesi gün imparatorluk, daha ertesi gün komün olduğunu, dolayısıyla burada bir sistemden bahsedilemeyeceğini*" yazıyordu. Onun artık Padişahlık (monarşi) fikrine yanaştığını ve bu sistemi övdüğünü görmekteyiz. Zaten özünde taşıdığı Doğulu duygusal tavrın Ali Suavi'nin Avrupa'daki son yıllarında iyice belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Örneğin diplomasinin altın kuralları olan bazı ilkeleri (devletlerin dostu düşmanı yoktur.) O, şarklı duygusal bir tavırla yermekte ve şöyle yazmaktadır: "*İngiliz Fransız'la Meksika seferi için muahede (antlaşma) yapar, Fransız askeri kalkmak (harekete geçmek) üzereyken İngiliz vazgeçer. Almanya'nın mesela İtalya ile bugün Avusturya'ya karşı mukavelesi (sözleşmesi/ittifakı) var iken; yarın belki bir dakika sonra İtalya'ya karşı Avusturya ile mukavelesi vuku bulur. -Böyle bir ortamda- Kimin ahbine güvenebilirsin? Kimden vefa me'mul edersin?" Ali Suavi sözlerini "*Avrupa'da yalnız bir hükümet var: Osmanlı. Beş asırdır Osman Gazi evladı. Tebeddül (değişim/dönüşüm) yok. Takallüb (baskı) yok. Bu sebepten evet bu sebepten bizde revolution yok.... Bir sabit (doğru) var: Hükümet-i Osmaniyye. -Orada- Sebat var. Binaenaleyh ahde vefa var. Kavle itibar var...*"⁶⁴ Bu satırlarla birlikte Ali Suavi'nin artık reformculuğunu bıraktığını ve Osmanlı idaresini bırakalım değiştirmeyi mümkünse muhafaza etmeyi amaçlayan bir yönelime girdiği görülmektedir. Yukarıda alıntı yaptığımız yazısında üç temel nokta dikkatimizi çekmektedir. İlk olarak Avrupa'daki değişimler kötülenmiş Osmanlı'nın hükümet yapısının (monarşi) durağanlığı olumlanmıştır. İkinci olarak, Osmanlı değişmediği için *ahde vefalıdır ve dış politikası tutarlıdır*. Son olarak da Osmanlı'da *baskı sistemi yoktur*. Daha da ötesinde Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki zaaflar olmadığı için devrim de ne gerekli ne de olasıdır.*

Ali Suavi, Avrupa'da yaşayan burjuva ve işçi devrimlerinin önemini es geçtiği gibi bunları topluca düzen bozucu eylemler olarak nitelenmekte, Osmanlı'nın değişime direnen yapısını ise övmektedir. Başka bir deyişle Tanzimatçıların da gerisine düşerek reformları tehlikeli görmekte, monarşiyi ve hanedan soyunu kutsamakta, Osmanlı'da bir süreklilik ve düzen varsa bunu hanedanın sürekliliğine bağlamaktadır. Osmanlı rejimi de dünyada var olan siyasal ve diplomatik gerçeklikten uzak biçimde manevi ve romantik bir yolla övülmekte, devlet rejiminin asırlardır değişmemesi veyahut da dış politikada sürekli düşmanlık ve dostluk kavramları sanki uygulanabilir olgularmış gibi savunmaktadır. Bu bir bakıma romantik bir söylemdir ve Batı emperyalizmi karşısında ayakta durmakta zorlanan, onunla artık rekabet edemeyeceğini düşünenlerin tüm dünyada sarıldığı bir eğilimi temsil etmektedir. Bu düşünceye göre Osmanlı'da mevcut rejim zaten mükemmel bir vaziyettedir ve Avrupa'dan öğrenilebilecek hiçbir şey yoktur. Ali Suavi'nin böyle düşünmesini sağlayan bir ölçüde vatan hasreti ve kendini affettirerek geri dönme arzusu olabilir (nitekim Namık Kemal çoktan siyasete karışmayacağı sözünü verip, affedilip ülkeye dönmüştür). Ancak bu biraz da Osmanlıların 1806-1812 Rus savaşından bu yana ciddi bir işgal tehlikesi altında olmamasının verdiği bir güvenden de kaynaklanıyor olabilir.

⁶²Bulaç, a.g.e. , s.53-64

⁶³Doğan, a.g.e. , s.279

⁶⁴Kuntay, a.g.e. , s.116-125

Neticede romantizme kayışı Ali Suavi'nin bundan sonraki fikrîsel gelişimlerinde giderek artacak ve onun reel dünyadan fiilen kopacaktır.

Sultan Abdülaziz'in *Beraat Kandiline* denk gelen doğum gününde birçok siyasi sürgün affolunmuştur, ancak Ali Suavi'nin İstanbul'a dönmesine izin verilmemiştir.⁶⁵ Suavi yukarıda yorumladığı gibi sıla hasretini dindirmek istemiş ve birçok defa yurda dönme talebinde bulunmuştur. V. Murat'tan oldukça ümitlidir ancak ümitleri uzun sürmeyecek ve V. Murat tahttan indirilecektir. Suavi bu bekleyişi süresince devletine sadık bir vatandaş imajı çizmektedir.⁶⁶

Ali Suavi'nin Hanedanı ve monarşiyi öven, Meşrutiyet'i eleştiren yazıları, İstanbul bürokratlarının dikkatinden kaçmamıştır. "...Bir Padişahımız var ki, genç ve dinç bulunduğu halde, üç padişah muayene etti. Birinin (Sultan Abdülmecid) hasenatını dide-i iktida ile gördü. Diğer bir padişahın (Sultan Abdülaziz) hatiatını çeşm-i ibretle süzdü. Bir padişahın da (Sultan V. Murat) vehm ü haşyet neticesi olan haletini ayn-ı metanetle müşahede eyledi..."⁶⁷ Ali Suavi'nin tahta yeni çıkan Sultan Abdülhamid'e bu övgü dolu bir methiyeyi yazmasının ardından, affa uğramış ve ülkesine dönmesine izin verilmiştir. İşin üzücü tarafı, uzun süre boyunca sırf Meşrutiyet'i görebilmek için çabalamasından dolayı Avrupa'da yaşayan bir ismin, Meşrutiyet'i ortadan kaldıran bir sultan tarafından affedilip ülkesine geri dönmesine izin verilmesiydi.⁶⁸ O, Avrupa'da kalan son siyasi mültecilerdendi. Geri dönüşünden sonra Ali Suavi, Midhat Paşa ve ekibinin tasfiyesi olayında Abdülhamid'i destekleyen yazılar kaleme aldı, Midhat Paşa'nın sürülmesini ve Meşrutiyet'in sona ermesini olumlu karşıladı. Karşılığında ise Abdülhamid'in müşaviri olma ödülünü elde etmişti. Aslında Ali Suavi, Midhat Paşa'nın 1876 yılında *Kanun-i Esasi*'yi ilan etmedeki ısrarına kadar Paşa'ya karşı oldukça saygılı bir dil kullanmış ve hatta Sultan V. Murat'ın tahta çıkışından sonra yayınladığı *Montenegro* kitabında bile Midhat Paşa'nın 1872'deki Bulgar Meselesi'nde yabancıların müdahalesini engellemesini övmüştür.⁶⁹ Ali Suavi'deki değişimi yine kendi kalemiyle açıklamaya çalışalım. Ali Suavi, Midhat Paşa'nın kendi hazırlattığı Kanun-i Esasi'nin, yine Paşa'nın kendisinin koydurduğu 113. Maddesi gereği sürülmesini şöyle değerlendirir: "*İşte hakkaniyet, işte a'la ve edna'nın müsavati.*"⁷⁰

Ali Suavi bahsetmiş olduğumuz beyanlarının sonrasında da ülkenin en önemli eğitim kurumlarından olan *Mekteb-i Sultaniye*'nin (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne atandı.⁷¹ Burada gayri Müslim öğrencileri ve Avrupalı hocaları ezdi. Müdürlüğü sırasında okulda baskı uyguladığı kesimlerden okuldan ayrılmasını istedi. Mektebin sadece Müslüman gençlerin eğitimine ayrılması gerektiğini savunmaktaydı (Bu olay açıkça Osmanlıcılığın inkarı anlamına gelmekteydi).⁷² Ali Suavi'nin Mekteb-i sultaniye hakkındaki görüşleri şaşırıcıdır ki süreklilik arz etmektedir. Ali Suavi, Londra'da çıkardığı Muhbir gazetesinde çıkardığı 20 Mayıs 1868 tarihli yazısında, Avrupa gazetelerinin İstanbul'da Fransız nüfuzunun arttığı bir dönemde, Galatasaray Lisesi'nin açılmasıyla bu nüfuzun daha da artacağından (Galatasaray Lisesi eğitim alanında Fransız ekolünü benimsemekteydi) bahsetmişti ve şunları eklemekteydi "*Babiali bir mektep yaptı. Orda yalnız Fransız lisanı üzere tahsil yapılmasını şart koştu ve o mektebi Fransız sefirinin nezareti altına*

65 Çalışmanın bütünlüğü açısından buradan sonrası Sultan Abdülaziz dönemine denk gelmemektedir. Ancak tarihi süreci kronolojik olarak bölümlere ayırmak neden sonuç ilişkisine zarar vereceği için Ali Suavi değerlendirmesine devam edilecektir. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat'tan Meşrutiyete kadar olan bölümünün analizini yapıp "sultan Abdülaziz'in öncesinde ve sonrasında" olarak bir karşılaştırma yapabileme imkanı elde edilebilir.

66 Çelik, a.g.e. , s.264-282

67 Kuntay, a.g.e. , s. 126

68 Ali Suavi'nin geri dönüşüne izin verilen irade-i seniyye:

"Mabeyn Başkatıplığından Sadarete

İrade-i Seniyyeyi Bildiren Tezkere

Maruz-ı Çaker-i keminelidir ki,

Bir müddetten beru Paris'te bulunan Ali Suavi Efendi afv-ı ali-i şehinşahiyle mazhar olmuş olduğundan kendisine tetbir-i şeref-sunuh-ı sudur buyrulan emr-i ferman-ı merahim-nişan-ı Cenab-ı cihandari icab-ı celilinden bulunmuş olmağla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyül-emridir."

Doğan, a.g.e. , s.208

69 Çelik, a.g.e. , s.295

70 Çelik, a.g.e. , s.302

71 Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultani müdürlüğü hakkında detaylı bilgi için bkz. Vahdettin Engin, *Mekteb-i Sultani, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s.133-148*

72 Çelik, a.g.e. , s.310-334

verdi. Bunu görünce Yunan dahi yalnız Yunan lisanı üzere tahsil olunmak şartıyla İstanbul'da ve diğer yörelerde mektep açmak istedi. Daha sonra Rusya yalnız Rus lisanı üzerine mektep talep eyledi. Babıalî tarafından Rusya'ya: ' Fransız lisanı mektep tesisinden muradımız maarıftır. ' dendi ise de Rus sefiri dedi ki: ' Şark hukukunda devletler arası eşitlik mevcuttur ve birine verilen imtiyazdan diğeri hariç tutulamaz. Fransız lisanına, özellikle de onların denetimine tesis ederek bir Osmanlı mektebi açtınız. Bu ise Şark'ta Fransız üstünlüğünü diğeri devlet nüfuzlarına tercih etmektir. Bundan dolayı bu imtiyazı her birimiz talepte haklıyız. ' '73 Avrupa yılları boyunca özlem duyduğu anlaşılabilir vaazlarına geri döndü ve Ayasofya ve Bayezid Camii'lerinde eskisi gibi etkileyici vaazlarına devam etti ama artık odaklandığı nokta *İslam Birliği* (ittihad-ı İslam) gibi konulardı.

Ali Suavi, anlaşıldığı kadarıyla Abdülhamid Saltanatından çok şey bekliyor veya öyle görünmeye çalışıyordu. Okurlarının hiç alışık olmadığı tarzda, bir zamanlar padişahları "*sümüklü Halifeler*" olarak tanımlayan Ali Suavi, Abdülhamid'i "*metbu-i mufahhamımız (tabi olduğumuz büyük insan), padişahımız, efendimiz*" sözcükleriyle övüyordu. Sarıklıyken ihtilalci olan Ali Suavi'nin artık fes takmaya başladığı dönemde tutucu birine dönüşmüş olması her halde yine ona özgü bir zıtlık tavrı olsa gerek. Abdülhamid'e duyduğu bağlılık o raddeye gelmişti ki Midhat Paşa'nın sürgünü sırasında kalem erbaplarının büyük kısmı en azından susmayı tercih ederken o, Avrupa'da da bu türden sürgün (tard) uygulamaları olduğunu yazarak olayı sıradanlaştırma gayretine düşüyordu. Aslında sürgün cezasına Avrupa'dan örnekler vermekle yeni bir gelenek başlattığı da söylenebilir. Zira o güne kadar herkes Avrupa'dan ileri, demokratik veya hümanist politikaları destekleyecek politika örnekleri alırken, o anti-demokratik bir uygulama için Avrupa'dan örneklendirmeye başvurmuş oluyordu. Bu taktik zaman içerisinde Türk siyaseti içerisinde çokça tutulan bir yöntem olmuştur. Herhangi bir kanun benzeri Batı'da da bulunuyorsa bu onun meşru olduğunu ve uygulanabileceği anlamına geliyordu. Elbette Ali Suavi'nin seçtiği örneklerin aslında Midhat Paşa'nın sürgünü ile mukayese edilebilecek bir yanı olmadığını da vurgulayalım. 1832'de Fransa Kralı X. Şarl'ın veya 1848'de Orleans hanedanı üyelerinin sınır dışı edilmesinin, Meşrutiyet'in sonunu getirecek olan Midhat Paşa'nın sürgünüyle taban tabana zıt anlamlar taşıdığını en iyi bilenlerden biri de aslında Ali Suavi'nin kendisiydi.

Her şey onun için yolundayken ne oldu da Ali Suavi yeniden ihtilalci bir yola girdi. Başlangıçta Abdülhamid'e karşı büyük ümitler besleyen ve onu atalarına layık bir padişah olarak gören Ali Suavi'nin 1878 savaşı (93 harbi) sonucu fikirleri hızlıca değişti. 93 Harbi, Nisan 1877'de Rusların iki koldan, Tuna ve Kars tarafından saldırıya başladı. Ali Suavi, Müslüman kitleleri savaşa teşvik edecek heyecanlı yazılar kaleme almaya başladı. Bu yazılar artık halka moral vermek amacıyla mı hayali perdeden kaleme alınmıştır, yoksa Ali Suavi gerçekten de samimi inancın her meseleyi halleden bir silah olduğuna inanan bir idealiste mi dönüşmüştür bilemiyoruz. Ama Ruslar hızla İstanbul'a doğru ilerlerken o, naümid olunmaması gerektiğini, Rusların aslında zayıf olduklarını ve bir fiskeyle dağılacaklarını, İstanbul'a girmelerinin mümkün olmayacağını, Küçük Çekmece hattındaki savunmayı yıkamayacaklarını savunmaktadır. Ali Suavi, Padişaha o kadar güvenmektedir ki "böyle bir metbu (lider/Abdülhamid'i kastediyor) nice yüz bin müsallah dilaverin başında bulundukça cenab-i mesebbübü'l-esbap yanımızdadır" diye yazmaktadır. Türk ordusunun bazı başarılarını övmekte "Meğer Moskof dev değilmiş, Moskof ejderha değilmiş, Moskof kof imiş" diyerek halka moral vermeye çalışıyordu.⁷⁴

Ali Suavi, bahsettiğimiz şekilde romantizme kapılmışken; her daim realist bir insan olan Abdülhamid, Rusların Beşiktaş önlerine geldiği esnada, Kıbrıs'ın verilmesi karşılığında İngiltere'nin olaylara müdahale etmesi için uğraşmaktaydı. Nitekim bilindiği üzere birçok taviz karşılığında, İngiliz tehdidi karşısında Ruslar Yeşilköy'de (Ayastefanos) durdular. Bu elbette Ali Suavi ve çevresi için büyük bir hayal kırıklığıydı. Onlar Sultan Abdülhamid'in, ataları gibi silah kuşanıp cepheye koşacağını ve askere moral vereceğini sanmışlardı. Yenilgi sonrasında yüz binlerce Müslüman göçmen İstanbul'a dolmuştu. Halk bu olanlara karşı bir sorumlu aramaktaydı.

⁷³ Engin, a.g.e. , s.29

⁷⁴ Kuntay, a.g.e. , s.164-173

Ali Suavi'ye göre bu yenilginin mesulü bizzat Sultan Abdülhamid'ti. Ali Suavi, padişahı merkezi Anadolu'ya taşıyıp savaşa devam etmek gibi radikal bir tutum almaya ikna etmeye çalışmış ancak bilindiği üzere Padişah ağır bir teslim anlaşması olan *Ayastefanos*'u imzalamıştı. Bunu İslam davasına bir ihanet olarak göre Ali Suavi de Sultan Abdülhamid'i devirmeyi kafasına koyacaktı.⁷⁵ Mekteb-i Sultani müdürlüğünden alınmasını hazmedemediğini belirten kaynaklar da mevcuttur.⁷⁶

Çırağan hadisesinden bir gün önce Suavi'nin *Basiret Gazetesinde* yazmış oldukları önemlidir. *"Herkes ve hep evrak-ı havadis hal-i hazırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı acizanemde mevcut olan emniyet-i ammeye mebni söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur. Müşkilat-ı hazıra pek büyüktür, lakin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda cümlenin müsaadesiyle bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim. Bugün şu mektubum yarınki neşre enzar-ı umumiyeyi celb içindir, efendim."*⁷⁷ Okuyucuları Ali Suavi'nin devam yazısı için yarınki günün beklerlerken, aldıkları şey Çırağan Sarayından gelen silah sesleri olacaktır.

Ali Suavi, yanına topladığı birkaç yüz Balkan muhaciri (çoğunluğu Çerkez) Abdülhamid'i devirip yerine bir önceki Padişah olan V. Murat'ı geçirmek için bir saray darbesi tertiplemiştir.⁷⁸ V. Murat'ın göz altında tutulduğu Çırağan Sarayı'na gire ihtilalciler iddiaya göre eski padişahı dışarı çıkarıp halkı onun etrafında toplamaya ikna edeceklerini düşünmüşlerdir. Bu kalkışmayı haber alan Beşiktaş Karakolu Komutanı olan *Yedi Sekiz Lakaplı Hasan Paşa* (okuma yazma bilmediği için sadece Hasan adının harflerine benzeyen Arapça yedi ve sekiz rakamlarıyla imza attığından bu adı almıştır) hemen olaya müdahale etmiştir.⁷⁹ Görgü tanıkları, Ali Suavi, bizzat Hasan Paşa'nın sopa darbeleri ile öldürüldüğünü belirtmektedir (bu hizmeti karşılığında Hasan Paşa müşirliğe yani mareşalliğe yükseltilmiştir.⁸⁰ Denilene göre sopasını da hatıra olarak saklayıp Beşiktaş karakolundaki duvara asmış ve gelen giden misafirlerine de övünerek hikayesini anlatmış). Hasan Paşa'nın oluşturduğu/oluşturulan efsanesi uzun yıllar daha devam edecektir.⁸¹ Oysa uzun yıllar anlatılması gereken Ali Suavi'nin fikir dünyasıydı. Kısaca, tarih kitaplarına *Çırağan Hadisesi* olarak geçen olayı böyle anlatabiliriz.

Çırağan Hadisesinde kimlerin etkisi olup olmadığı konusunda çoğu iftira boyunda iddialar vardır. Ancak olayın hala aydınlatılamayan bir yüzü bulunmaktadır.⁸²

Tahmin edileceği üzere ölümünün ardından Ali Suavi, bir nevi vatan haini ilan edildi. Bu kadarla da kalmadı ve hakkında haysiyetine yönelik bir karalama kampanyası başlatıldı ve nasıl olsa cevap veremeyecek durumda olan birine karşı hakaret etme konusunda adeta hızlı bir yarış başladı. Çırağan Hadisesinden sonra *Tercüman-ı Şark* gazetesi Ali Suavi hakkında hayal mahsulü bir hayat hikayesi kaleme almaktaydı. Buna göre, "Ali Suavi, Bursa'daki muallimlik görevinden çocuklara sarkıntılık ettiği için kovulmuştu"⁸³ (böyle olsaydı bir daha kendine asla bir iş bulamazdı), para arsızı biri olduğundan Avrupa'da nice kişileri dolandırmış hatta bu yüzden Sainte-Pelegie hapisanesinde yatmıştı. Dolandırıcılık suçundan mahkum olduğundan hapisaneden çıktıktan sonra İngiltereye gitmek zorunda kalmıştı. Ülkeye döndüğünde Galatasaray Sultani'sindeki Avrupalı hocaları kovması bu yüzdendi."

Gazeteler bir yandan Ali Suavi'nin kalkışmasını abartırken; bir yandan da onu küçültmek için yazılarının on beş kişi tarafından bile okunmadığını iddia etmişlerdir. Halbuki devlet raporlarında Ali Suavi'nin Londra'da çıkan Muhbir'in yok sattığı ve bu nedenle kara borsada 1 liraya (o gün için büyük para) alıcı bulabildiği belirtilmiştir.⁸⁴

⁷⁵ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001580538010,

⁷⁶ Doğan, a.g.e. ,s.213

⁷⁷ Çelik, a.g.e. , s.381-382

⁷⁸ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001509759006,

⁷⁹ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001505185006,

⁸⁰ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 101506059006, 20 Mayıs

⁸¹ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001500898006, 18 Nisan 1953

⁸² Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001580451010,

⁸³ Taha Toros Arşivi, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, 001509767005,

⁸⁴ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK, İstanbul 2004, s.154

Burada din ve vatan düşmanı olarak gösterilen Ali Suavi'nin Galatasaray Sultanisi müdürü iken uyguladığı milliyetçi politika ise onun Avrupa'da hapis yatmasından kaynaklanan bir kinle açıklanmıştır. Hakkında yazılan ağır ithamlar arasında şüphesiz en acısı, çalıştığı son gazete olan Basiret'in başyazarı Ali Efendi'nin çalışma arkadaşı Ali Suavi hakkında kaleme aldığı yazıdır. Ali Suavi, Basiret Gazetesi'nin yazarı olduğu için Ali Efendi kendisinin bu ihtilalde bir payı olmadığını kanıtlamak maksadıyla Ali Suavi için alçak, hain, ırsız, akılsız, edepsiz ve dinsiz olduğu yönünde suçlamalarda bulunmuştur. Sonuç olarak Abdülhamid Han'a yaranmak isteyen hemen herkes Ali Suavi'nin çocuklara sarkıntılıktan, dolandırıcılığa ve İngiliz ajanlığına kadar akıllara gelen her suçlamaları yapmışlardır. Nasıl olsa bunlara mukabele edebilecek biri yoktur. Eski dava arkadaşlarıyla da arası bozuk olduğu için bir kişi çıkıp da bu suçlamaların ez azından gayr-i ahlaki konuların ve para meselelerinin haksız suçlamalar olduğunu söylememiştir. Sadece Namık Kemal, Ali Suavi'nin ölümünün ardından yazdığı bir mektupta İngilizlerin böyle bir macerayı destekleyeceklerini sanmadığını yazmıştır.

“Hain, ahlaksız, başıbozuk, dinsiz” Ali Suavi imajı Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir.⁸⁵ Neden sonra politik ortamın değişmesi ile Ali Suavi'nin fikirleri dikkat çekmeye başlamıştır. İsmail Hami Danişmend, 1942 yılında *Ali Suavi'nin Türkçülüğü* adlı çalışmasında onun milliyetçi fikirlerini incelemiştir. Mithat Cemal Kuntay'ın 1946'da kaleme aldığı *Sarıklı İhtilalci*, onu genç kuşaklara tanıtmıştır. Ardından 1951'de Falih Rıfkı Atay, *Başveren İnkılapçı*, adlı çalışmasıyla düşünürün hakkını teslim etmiş ancak biraz efsaneleştirmiştir. Ali Suavi hakkında ilk ciddi bilimsel çalışmalar ünlü tarihçimiz İsmail Hakkı Uzunçarşılı⁸⁶ tarafından yapılmıştır. Burada ulaşılan kanaat Ali suavi'nin aslında bir darbe yapmayı düşünmediği, V. Murat'ı boğazda bekleyen bir İngiliz gemisine kadar götürüp oradan Londra'ya kaçırmak ve burada Meşrutiyet için Sultan Abdülhamid üzerinde bir baskı kurulmasını sağlamayı amaçladığı yönündendir. Zaten herhalde Ali Suavi'de birkaç yüz adamla Sultanı deviremeyeceğini bilmekteydi. Enver Ziya Karal⁸⁷ ve Abdülhamid'in biyografisini kaleme almış olan ünlü tarihçi François Georgeon⁸⁸ da benzer bir görüştedir.

Neticede Ali Suavi'nin İngilizlerle, irtibat halinde olduğu doğrudur. Ama o dönemde İngilizler zaten Osmanlıların dostuydu ve müttefiki görünümündeydi. Sultan Abdülhamid de dahil olmak üzere devlet erkanının hemen hepsi Rus tehdidine karşı İngiltere'nin desteğini ve dostluğunu kazanma derdindedir. “Ali Suavi İngilizlere çalışıyordu” diyenler, o dönemde Osmanlı'nın yıkılmasını engelleyen en önemli dış gücün İngiltere olduğu gerçeğini de es geçmektedirler. Ayrıca Ali Suavi'nin İngilizlerle irtibatı ne derece olursa olsun onun “darbe teşebbüsünün İngilizler tarafından planlandığı veya desteklendiğini kanıtlayacak hiçbir şey bulunmamaktadır. Zaten İngilizlerin kendilerine Kıbrıs'ı vermeye hazır olan Sultan Abdülhamid'i devirmek isteyeceklerini düşündürecek bir durum da yoktur. Savaşın bir an önce sona ermesini isteyen İngilizlerin, Sultan Abdülhamid'i devirip, savaşa devam etmek isteyen Ali Suavi'i desteklemelerini düşündürecek hiçbir mantıklı sebebi bulunmamaktadır. Özetle, Ali Suavi'nin Avrupa çıkarlarına, Abdülhamid'in ise yerli çıkarları savunan konumları yerleştiren romantik yaklaşımın bir geçerliliği yoktu. Ali Suavi, Avrupalıların çıkarlarının savunucusu olsaydı Galatasaray Sultanisi'nde yabancı hocaları işten çıkarmak gibi muhtemelen kariyerine mal olan bir işe hiçbir şekilde girişmezdi. Yukarıda bunun idaresi süresinde anti-Avrupa tutumunu açıklamakta zorlanan düşmanlarının ne kadar yapay suçlamalar yöneltmekte olduklarına şahit olduk. Yine Sultan Abdülhamid yerine Sultan Murat'ın-yani yeni bir Osmanoğlu olan eski Padişahı- tahta çıkarmayı düşünen biri neden ille yabancı güçlerin temsilcisi olarak görüldüğünü de anlamak zordur. Sultan Murat, yine tahta çıkınca tamamen Avrupalıların mı kontrolüne girecekti?

Ali Suavi, Sultan Murat'ı kaçırıyorsa bunu Meşrutiyet veya anti-Rus bir savaş projesi için kullanacaktı; yoksa bunu şahsi bir intikam amacı için değerlendirecekti? Bunu hiçbir zaman tam

⁸⁵ Mustafa Güçlü, Cumhuriyet dönemi Süreli Yayınlarında Ali Suavi ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Değerlendirilmesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2013 Bahar, s.169-184

⁸⁶ Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası, Belleten, VIII/29, Ankara 1944

⁸⁷ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, VI. Cilt, TTK, 1989, s.501

⁸⁸ François Georgeon, Sultan Abdülhamid, Homer Kitapevi, İstanbul 2003, s.107-108

olarak bilemeyeceğiz. Bu olaydan sonra zaten vehimli bir olan Sultan Abdülhamid daha da sıkı bir güvenlik politikası izlemeye başlamıştır.

Hakkındaki daha objektif çalışmaların çoğalmasına rağmen Ali Suavi, günümüzde de benzer söylemlerle eleştirilmeye devam edilmektedir. Bunlar genellikle bilimse olmayan siyasal içerikli eleştirilerdir. Örneğin *Yeni Rehber Ansiklopedisinin* onun hakkında yazdıkları özetle şöyledir: *“Ahlaki düşüklüğü dolayısıyla hakkında yapılan şikayetler artınca Bursa’da ayrılma mecburiyetinde kalmış, devlet aleyhine yazılar yazınca Avrupa’ya kaçmış, ... sonra affedilip dönmüş ve İngiliz Said Paşa’nın desteğiyle Galatasaray Sultanisi’ne müdür tayin edilmiş. Kötu idaresiyle mektebi karıştırmaması, perişan tavırları ve Türk halkının örf ve adetlerine uymayan davranışları yüzünden Galatasaray Sultanisi’nden atılmış. Bu olaydan sonra Abdülhamid Han’a ve idaresine düşman kesilmiş. İngilizlerinde desteğini sağlayarak ihtilal planlamış, İngiliz olan karısı Mary, olay gecesi yalıda bulunan belgeleri yaktıktan sonra derhal kendisini bekleyen gemi ile Londra’ya kaçmış... Ali Suavi daima ön safta bulunmak isteyen, övülmeyi seven, yalan söylemekten çekinmeyen ve dostluğuna güvenilmeyen bir kişiliğe sahipti. Onun bu şahsiyetini iyi değerlendiren İngilizler, kendisini istedikleri biçimde yetiştirmişler ve kullanmışlardır. Nitekim o, rejim meselesinde İngiliz parlamenterizmine benzeyen bir meşrutiyet arzusunu daimi olarak dile getiriyordu. Diğer taraftan klasik medrese tahsili bile görmeyen Suavi, belli çevrelerce muhadis ve hatta müctehid gibi görülmeye çalışılmıştır. Suavi, dinde reform yapmak gerektiğini, hutbenin bir milletin kendi dilinde okutulmasını ısrarla savunmuştur. Suavi’nin bu fikirleri daha sonra Celaleddin Efgani adlı yine bir İngiliz ajanı (!) tarafından geliştirilecektir.”⁸⁹*

Ali Suavi, dil bilmesi hasabıyla Avrupa kamuoyunu da yakından takip etmektedir. Yaşadığı dönem itibarıyla, Avrupa’da ulus devlet anlayışının yükselişte olduğu bir dönem, ilk dikkatini çeken konuların başında *milliyetçilik* gelmektedir. Ali Suavi, *Türk ve Türklük* konularında birçok çalışma yapmıştır. Ali Suavi’nin çalışmalarının özelliği, kuru bir milliyetçilik yapmamış olması ve milliyetçiliğin kültür boyutuna büyük önem vermesidir. Ali Suavi’nin bazı çalışmalarına dayanılarak ilk Türkçü olarak da bazı kesimlerce kabul edilmiştir.⁹⁰

Türklerin tarihi, Türk adının nereden geldiği, Türklerin kökenleri üzerine geleceğe birçok çalışma bırakan⁹¹ Ali Suavi, yaşadığı dönem için de Türklük ve Türkçe üzerine birçok reform yapılması gerektiğini savunmuştur. Suavi’nin reform beklediği alanları kabaca şöyle sıralayabiliriz: eğitim, azınlıkların eğitimi, günlük dil, yazı ve imlanın ıslahı, alfabenin değişmesi, dini ritüellerde Türkçe kullanımı, resmi dil. Ali Suavi, Türkçenin üstün bir olduğuna düşünüyordu ve yapılacak olan reformlarla toplum hayatına belirli bir düzenin geleceğine inanmaktaydı.

Ali Suavi’nin bu beklentileri her ne kadar devlet ricali tarafından kabul görmese de kendisi ısrarlı bir şekilde fikirlerini yaymaktaydı. Ali suavi, Muhbir gazetesinin ilk baskısına gazetenin özelliğini belirtmek için şu satırları not düşmüştür: *“Tasrihi caiz olan her şeyi Asitane’de kullanılan adi lisan ile yani herkesin anlayabileceği ibare ile yazılacaktır.”⁹²* Suavi’nin dilde sadeleşme ısrarı, gazetesinin kapanmasına bile neden olacaktır.⁹³ Ali Suavi’nin bu ısrarı Türkçenin üstün bir dil olduğuna dair inancıdır. Suavi’ye göre Türkçenin üstün yanları: 1) *Türkçe, eklemeli bir dil olması dolayısıyla, kısa bir kelime ile çok mana ifade edilebilir ve bir ses veya hece ilavesiyle mananın çok daha genişletilebilme imkanı vardır.* 2) *Türkçenin zengin ve kuvvetli vurgu sistemi, dile tatlı bir ahenk vermektedir.* 3) *Türkçenin gramerinin karışık veya karmaşık olmaması, öğrenmede kolaylıklar sağlamaktadır.*⁹⁴ Yabancı dil bilgisi kurallarının kullanılmasına da karşı çıkmıştır ve bu yönü *Şinasi* ile ortak noktalarıdır.⁹⁵

⁸⁹ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/ali-suavi.html>

⁹⁰ Erdül, a.g.e. , s.9

⁹¹ Doğan, a.g.e. , s.305-310

⁹² Çelik, a.g.e. , s.634

⁹³ Ali suavi’nin İstanbul’da çıkardığı Muhbir’in kapanmasındaki neden Belgrad’ın Sırlara terk edilmesini yazması değil bunu herkesin anlayabileceği sade bir dille yazmasıdır.

⁹⁴ Abbaslı, a.g.e. , s.71

⁹⁵ Erdül, a.g.e. , s.5

Ali Suavi'nin tabu yıkan yapısı, dil konusunda da kendisini göstermiş ve en radikal çalışmaları; Kuran'ın Türkçeye çevrilebileceği, vaazların Türkçe okunması gerektiği ve namaz surelerinin Türkçeleştirilmesi gerektiği söylemleridir.⁹⁶ Ali Suavi'nin bu ve benzeri talepleri ilerleyen süreçte ulus devlet yapısına bürünecek olan Türkiye'de kendisine hayat bulacaktır.

Eğitim konusunda ise Ali Suavi'nin toplumu düşünen yapısı ve Türkçülüğü kendisini çokça hissettirmektedir.⁹⁷ Ali Suavi, toplumun dönüştürülmesi için birçok çeviri yapmış⁹⁸ ve eğitim reformlarını, müdürü olduğu sırada Galatasaray Sultanisi'nde, bizzat hayata geçirmiştir. Ali Suavi'nin kariyerini bitirecek olaylardan birisi, reformlarını çok sert ve hızlı bir şekilde hayata geçirme çabası olacaktır.⁹⁹

3. SONUÇ

Ali Suavi'nin düşüncelerindeki ve eylemlerindeki tutarsızlıklara sahip biri olduğu doğrudur. O bir yanda Halifeliğin kaldırılması gerektiğini, Arap yazısı yerine başka bir yazıda kullanılabileceğini savunan bir reformcu ama aynı anda –mürekkepte domuz yağı bulunduğu gerekçesiyle- Kuran'ın asla matbaalarda basılmaması gerektiğini söyleyen bir muhafazakardır. Ancak o dönemde herkes için geçerli bir çıkarımdır bu. Nitekim Namık Kemal, Ziya Paşa ve hatta bir yere kadar Şinasi dahi zaman zaman birbiriyle çelişkili tutumlar ve fikirlere savrulmuşlardır. Ama öz olarak kurmak istedikleri yapı, toplumsal kesimlerin çoğunluğunun ve demokratik gelişmenin yanındaydı. Osmanlıda daha ziyade kurumları düzeltmeyi hedefleyen Tanzimatçıların aksine onlar halkın da reformlara katılmasını arzu ediyorlardı. Bu nedenle zaman zaman Tanzimatçıların gerisine düşmekle birlikte savruldukları fikirlerin çoğu sonradan kabullenilmiş ve yaygınlaşmıştır. Ali Suavi'de embriyo halinde olan Türkçülük ve İslam'ın modernist yorumu sonraki dönemlerde Türk siyasetinin ana eğilimi olacaktır. Din ve devlet işlerinin ayrılması veyahut da artık halifeliğe ihtiyaç olmadığı konusundaki fikirleri Cumhuriyet döneminde uygulama bulacaktır.

Ali Suavi'nin bazı görüşleri ise bugün bile teori konusudur. Ne yazık ki Ali Suavi gibi bir düşünsel değer bugün halen, şahsi ve insani bazı hataları veya komplo iddiaları gölgesinde yaratılan kurgularla değerlendirilmekte; siyaset teorisine, kültür hayatımıza katkılarıyla değil sadece Abdülhamid Han'ı devirmeye teşebbüs eden bir adam olarak hatırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abbaslı, N. (2002). *Ali Suavinin Düşünce Yapısı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Atay, F. R. (1997). *Başveren İnkılapçı*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Birinci, A. (2014). *Tarihin Kara Kitabı*. İstanbul: Hitapevi.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulaç, A. (2014). İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık* (Cilt 6, s. 48-67). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. İstanbul: İmge Kitapevi.

Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, İ. (1991). *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Engin, V. (2016). *Mekteb-i Sultani*. İstanbul : Yeditepe Yayınları.

Erdül, M. (2002). *Başveren İnkılapçı Ali Suavi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Findley, C. V. (2016). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

⁹⁶ Abbaslı, a.g.e. , s.86

⁹⁷ Toplumdan kastımız, Müslüman ve Türk olanlardır.

⁹⁸ İbn Miskeveyh-Ali Suavi-Manastırlı Mehmed Rifat, Keberos Pınaks İnsan Yaşamının Tablosu, Ali Utku(haz.) Nevzat H. Yanık (haz.), Çizgi Kitapevi, Konya 2011, 53-115

⁹⁹ Çelik, a.g.e. , s.649-658

- Georgeon, F. (2003). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Homer Kitapevi.
- Güçlü, M. (2013). Cumhuriyet Dönemi Süreli Yayınlarında Ali Suavi İle İlgili Yayımlanan Makalelerin Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* , 169-184.
- i. M., A. S., & Rifat, M. M. (2011). *Kebetos Pınaks İnsan Yaşamının Tablosu*. (A. Utku, & N. H. Yanık, Dü) İstanbul: Çizgi Yayınları.
- İnan, K. (2012). Radikal Ama Temkinli Bir Yenilikçi: Ali Suavi'nin Dil Üzerine Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi* , 32-49.
- İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Sarayı ve Haremin İç Yüzü*. İstanbul: Temel.
- Karal, E. Z. (1989). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt 6). TTK.
- Karpat, K. H. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kuntay, M. C. (2014). *Sarıklı İhtilalcı Ali Suavi* . İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: TTK.
- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Lahiyalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Rehber, A. (tarih yok). *Ali Süavi*. 06 10, 2017 tarihinde İhya.org: <http://rehber.ihya.org/yenirehber/ali-suavi.html> adresinden alındı
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001500898006.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001505185006.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001509759006.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001509767005.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001580451010.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 001580538010.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 101506059006.
- T. T. (tarih yok). Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği 1050970006.
- Torun, E. (2006). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimler İç ve Dış Etkenler*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Uçman, A. (tarih yok). *Ali Suavi*. 06 2017, 10 tarihinde İslam Ansiklopedisi: <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=020448> adresinden alındı
- Uzunçarşılı, İ. H. (1944). Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. *Bellekten* , 71-118.
- Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.